

הוראת השואה והנחלת לקחיה במערכת החינוך

תקציר

שואת העם היהודי במלחמת העולם השנייה היא אירוע טראומטי ומכונן בהיסטוריה האנושית בכלל ובתולדות העם היהודי בפרט. השואה הפכה מרכיב מרכזי בתודעת הזהות הלאומית של היהודים בישראל ובתפוצות. היא חוליה מרכזית בחוויה הישראלית ומרכיב מהותי בעיצוב הזהות הקולקטיבית הישראלית-יהודית.

פעולות הביקורת

בחודשים אפריל עד יוני 2009 בדק משרד מבקר המדינה את הוראת השואה והנחלת לקחיה במערכת החינוך. נבדקו ההוראות והפעולות הפדגוגיות של משרד החינוך (להלן - המשרד) והמסגרת המחייבת להוראת השואה לפי מקצועות לימוד ולפי קבוצות גיל בכל מגזר (להלן: ממלכתי - מ"מ, ממלכתי-דתי - ממ"ד, עצמאי וערבי); הנחיות שונות של המשרד וקשרי הגומלין שלו עם מכונים להנצחת זכר השואה וקרבתיה. הבדיקה נעשתה במשרד: באגף הבחינות, באגף שירות פסיכולוגי ייעוצי (שפ"י), במינהל חברה ונוער, באגף מפקחים מרכזים (המפמ"רים), באגף תכניות לימודים, ביחידת חוזרי מנכ"ל ובבית הספר להוראת השואה ב"יד ושם".

עיקרי הממצאים

התפתחויות בהוראת השואה

1. בשנת 1979 החליט המשרד להחיל את חובת הוראת השואה כפרק בלימודי ההיסטוריה בהיקף של 30 שעות בחטיבה העליונה בבתי הספר החל משנה"ל התש"ס¹ (1979-1980). הוראת השואה בחטיבה העליונה החלה מבלי שהמשרד קבע לכך מטרות חינוכיות, ללא תכנית לימודים מוגדרת וללא ספרי לימוד.
2. בשנת 1980 התקבל תיקון לחוק חינוך ממלכתי, התשי"ג-1953, שהפך את השואה לנושא לימוד שחובת הוראתו מעוגנת בחוק חינוך ממלכתי.
- את השואה אפשר להורות מכמה נקודות מבט: עיונית, רגשית, חברתית ועוד. השואה רלוונטית לתחומי דעת שונים כמו היסטוריה, ספרות, מחשבת ישראל ואמנות. חוץ מהוראת הנושא במסגרת לימודי ההיסטוריה בחטיבה העליונה, המשרד לא חייב את הוראתו בתחומי דעת נוספים.
3. בשנת 1991 מינה שר החינוך דאז (זבולון המר ז"ל) ועדה לבדיקת מצב לימודי היהדות בחינוך הממלכתי - "ועדת שנהר". הוועדה המליצה, בין היתר, לעסוק במקומה של האנטישמיות בעולם המודרני, במשמעותה ובלקחיה של השואה ולהבטיח שתקופת השואה תוסיף להיות נושא מרכזי "במערך ההוראה והחינוך בבית

1 שנת הלימודים מתחילה בספטמבר ומסתיימת באוגוסט.

הספר ובקהילה". המלצות הדוח לא יושמו בבתי הספר היסודיים ובחטיבות העליונות; בחטיבות הביניים יושמו מקצתן לאחר כמה שנים.

תכניות הלימודים העוסקות בהוראת השואה

תכנית לימודים של המשרד בתחום דעת כלשהו מגדירה מתווה לימודי ברור, מלא ותקני לכל התלמידים במדינה. בדיקת תכניות לימודים העוסקות בהוראת השואה בכל המגזרים ובכל הגילים (הגיל הרך, בתי הספר היסודיים, חטיבות הביניים והחטיבה העליונה) העלתה שהמשרד לא הכין תכניות לימודים מחייבות להוראת השואה פרט לתכנית הלימודים בהיסטוריה בחטיבה העליונה, ובספרות - בממ"ד. המשרד לא הנחה את הגננות והמורים שעסקו בהוראת השואה ולא סיפק להם אמצעים פדגוגיים כדי להתמודד עם השאלות המורכבות הכרוכות בהוראת נושא רגיש זה.

הוראת השואה במגזר הערבי

1. הוראת השואה במגזר הערבי נתקלת בקשיים. המשרד לא גיבש תכנית מקיפה ללימוד הנושא במגזר זה וחלק רב מתכניות הלימודים הייחודיות למגזר הערבי ישנות מאוד.

המשרד לא שיתף נציגים מהמגזר הערבי בדיונים ובוועדות העוסקות בהוראת השואה. המשרד גם לא התאים את תכניות הלימוד למגזר הערבי לתפיסות עדכניות בנושא.

2. היסטוריה היא מקצוע חובה בכל המגזרים. כדי לקבל תעודת בגרות יש להיבחן בחינת בגרות בהיסטוריה לפחות בשתי יחידות לימוד, ונושא השואה נכלל באחת מהן. במגזר הערבי משקל נושא השואה בבחינת הבגרות בהיסטוריה נמוך מאוד, ובחלק מהשנים הוא אפילו לא נכלל בבחינות. הופעת תחום לימוד מסוים בבחינת הבגרות בשאלות חובה או רשות ומשקלן של השאלות בבחינה משפיעים על מידת ההשקעה באותו תחום לימוד מצד המורים והתלמידים כאחד.

3. במסעות לפולין שותפים בני נוער מהמגזר הממלכתי ומן המגזר הממ"ד; מינהל חברה ונוער במשרד לא פעל בעניין במגזר העצמאי ובמגזר הערבי.

4. המשרד מעודד את השתתפות בתי הספר בפעילויות של המכונים להנצחת זכר השואה וקרבתיה (להלן - מכוני שואה או מכונים), אך נמצא שהתלמידים המגיעים למכונים ממערכת החינוך משתייכים בעיקר למגזר הממלכתי ולמגזר הממ"ד, ואילו תלמידי המגזר הערבי כמעט אינם מגיעים אליהם.

חוזרי מנכ"ל המשרד העוסקים בהוראת השואה ובהנחלת לקחיה

1. חוזר המנכ"ל הוא ערוץ תקשורת עיקרי בין המשרד ובין מוסדות החינוך ועובדי החינוך ובו מועברים עדכונים והנחיות. ב-21 השנים האחרונות (השנים 1988-2008) פרסם המשרד כ-10 חוזרים בממוצע, בנושא השואה, לכל שנת לימודים. חוזרי מנכ"ל אלה אינם יכולים להוות תחליף לתכנית לימודים מסודרת.

2. חוזרי המנכ"ל העוסקים בנושא השואה מפנים בין היתר לספרים, לסרטים, לתערוכות ולתכניות וידאו אך הם אינם מפרטים למי הם מיועדים, אינם מיינים אותם לפי גיל או מגזרים ואינם מפרטים את הפעילות הנוספת הנדרשת בכיתות הלימוד לאחר היחשפות להם.

3. חוזרי המנכ"ל הפנו תלמידים לימי עיון בנושא השואה שמתקיימים בעיקר במכונים. המשרד לא בחן את מהות ימי העיון ולא בדק לאילו קבוצות גיל הם מתאימים.

4. בחוזרי מנכ"ל הפנה המשרד את בתי הספר לביקורים ב"יד ושם" והדגיש את חשיבותם. אף שהמשרד ייחס להם חשיבות גדולה, הוא לא בדק אם הנחיותיו מיושמות.

5. בחוזר מנכ"ל מאוקטובר 1998 הודיע המשרד כי מונתה עובדת אחראית ללימודי השואה במזכירות הפדגוגית, לריכוז הנושא ולייעוץ למוסדות החינוך וליחידות המטה. נמצא, כי היא הועסקה בתפקיד רק כמה חודשים, ולאחר עזיבתה לא מונה עובד אחר תחתיה. יותר מעשר שנים אין במשרד אחראי לנושא.

הכשרת מורים להוראת השואה

1. בפברואר 2009 מינתה המנכ"לית דאז של המשרד ועדה במטרה לגבש עמדה להוראה מקיפה של השואה. לוועדה לא מונו נציגים מהמגזר הערבי, מהמגזר העצמאי ומהאגף להכשרת מורים.

2. באוגוסט 2009 הגישה הוועדה את מסקנותיה והצביעה, בין היתר, על אי-פיתוח תכנית לימודים רב-תחומית מחייבת מגן הילדים עד כיתה י"ב ועל העדר יחידת מטה במשרד שלה האחריות להנחיה המקצועית להוראת השואה מהגיל הרך ועד כיתה י"ב.

3. הוועדה ציינה שאין חובה להכשיר מורים בנושא השואה במוסדות להכשרת מורים. יוצא אפוא שמורים חדשים מגיעים לבתי הספר מבלי שהייתה להם נגיעה לנושא השואה במהלך הכשרתם.

מכונים להנצחת זכר השואה

במהלך השנים החלו לפעול המכונים ומוסדות ההנצחה שהוקמו בידי קבוצות התיישבות, ארגוני ניצולים, ארגונים של יוצאי ארצות, ערים ועיירות, רשויות מקומיות וביזמות משפחתיות.

1. המשרד נוהג להפנות תלמידים ומורים לפעילויות חינוכיות במכונים ללא תיאום והכוונה עמם וללא בקרה על הפעילויות שעליהן הוא ממליץ.

2. המשרד העביר למעשה חלק ניכר מהעיסוק בנושא מבתי הספר למכונים והפך אותם ל"סוכנויות משנה" שלו מבלי שבדק אם הם ראויים לכך.

3. המשרד תומך בחלק מהמכונים על ידי הקצאת שעות הוראה, ובשנת 2007 הקצה להם כ-1,000 שעות ששווין נאמד בכ-3.8 מליון ש"ח. נוסף על "יד ושם" הקצה

המשרד שעות הוראה רק לחמישה מכוני נוספים: "אות ועד", "בית לוחמי הגטאות", "יד מרדכי", "משואה" ו"יד לעד"; אחרים כגון "בית טרזין", "מורשת", "אייבשיץ" ו"שם עולם", אינם נתמכים בידי המשרד. במשרד אין הסברים לבחירת המכוני שבהם הוא תומך.

4. המשרד מחלק את שעות ההוראה בין המכוני מבלי שהכין תבחיני לקביעת אלה שלהם יוקצו השעות ומבלי שקבע את השיטה להקצאת השעות. המשרד לא הקפיד על שמירת איזון והתאמה בין מספר שעות ההוראה שהקצה למכוני השונים לבין מספר השעות שהם מקדישים לפעילות של תלמידים ועובדי הוראה. כך יצר המשרד עיוות בהקצאת השעות למכוני.

5. יותר מחמש שנים בוחן המשרד שיטות נוספות לתקצוב המכוני ולתמיכה בהם. אי-הסדרת הקשרים עם המכוני גורם להמשך אי-השוויון בין המכוני שהמשרד הכיר בהם ותומך בהם ובין שאר המכוני.

סיכום והמלצות

התלמידים בישראל נחשפים למוראות השואה עוד בטרם החלו בלימודים מסודרים על הנושא ומגיעים למערכת החינוך עם מטען חוויות ורשמים שמתעצמים במשך השנים. הנחלת זכר השואה היא אתגר חינוכי מורכב, ויש להטמיע את "תודעת השואה" במערכת החינוך כחלק בלתי-נפרד מתחומי הלמידה. בהוראת השואה חשוב לעודד את התלמידים להתמודד עם שאלות קשות. מממצאי הביקורת עולה שהמשרד לא השכיל להקנות באופן שיטתי את הנושא בכל שכבות הגיל.

על המשרד לפעול להוראת נושא השואה באופן מובנה, ולדאוג שייכלל באופן קבוע בבחינות הבגרות, לרבות במגזר הערבי. מוטלת עליו החובה להכין תכניות לימודים להוראת השואה לכל המגזרים ולכל הגילים, להרחיב את לימודה גם לתחומי דעת נוספים על היסטוריה, להנחות את המורים ולספק להם אמצעים פדגוגיים כדי להתמודד עם השאלות המורכבות הכרוכות בהוראת נושא רגיש זה.

מבוא

שואת העם היהודי במלחמת העולם השנייה היא אירוע טראומטי ומכונן בהיסטוריה האנושית בכלל ובתולדות העם היהודי בפרט. השואה הפכה למרכיב מרכזי בתודעת הזהות הלאומית של היהודים בישראל ובתפוצות. היא חוליה מרכזית בחוויה הישראלית ומרכיב מהותי בעיצוב הזהות הקולקטיבית הישראלית-יהודית.

1. בשנת 1953 חוקקה הכנסת את חוק זכרון השואה והגבורה - יד ושם, התשי"ג-1953; נקבע בו ששר החינוך ממונה על ביצועו. מכוחו הוקמה "יד ושם - רשות הזיכרון לשואה ולגבורה" (להלן - "יד ושם"). "יד ושם" נדרשה להקים מפעלי זיכרון, לכנס, לחקור ולפרסם את כל העדויות על השואה והגבורה, להנחיל לעם את לקחיה ולטפח הווי של אחדות זיכרון לגיבוריה ולקרבתיה.

"יד ושם" פועלת במתחם הנצחה שהוקם בהר הרצל בירושלים; שם שוכנת הנהלתה ושם מצויים אתרי הנצחה. ואלה העיקריים: אוהל יזכור, היכל השמות, מוזיאונים, יד לילד, ספרייה, מכון בינלאומי לחקר השואה ומחלקת חסידי אומות העולם. ב-1993 הקימה "יד ושם" את בית הספר המרכזי להוראת השואה (להלן - בית הספר).

2. במהלך השנים החלו לפעול מכונים להנצחת זכר השואה וקרבותיה (להלן - מכוני שואה או מכונים). המכונים ומוסדות ההנצחה הוקמו בידי קבוצות התיישבות, ארגוני ניצולים, ארגונים של יוצאי ארצות, ערים ועיירות, רשויות מקומיות וביזמות משפחתיות.

בתוך המכונים הללו התפתחו מרכזים חינוכיים להנחלת לקחי השואה ומשמעותה בשלוש צורות עיקריות: במסגרת מוזיאונים להנצחת זיכרון השואה - כמחלקות חינוך והדרכה; במסגרת מוסדות להנצחה, תיעוד ומחקר שאין בהם מוזיאונים - כמחלקות חינוך; במסגרת מוסדות להכשרת עובדי הוראה - כמרכזי הוראה.

3. בשנת 1959 נקבע על ידי הכנסת יום התייחדות עם זכר קרבנות השואה בחוק יום הזיכרון לשואה ולגבורה, התשי"ט-1959. שם נקבע כי מדי שנה בשנה יוקדש כ"ז בניסן להתייחדות עם זכר השואה והגבורה. אלה הדרכים שנקבעו לקיום יום הזיכרון לשואה ולגבורה: דומיה של שתי דקות בכל רחבי המדינה שבהן תשבות כל עבודה ותיפסק כל תנועה בדרכים; אזכרות, עצרות עם וטקסי התייחדות במחנות הצבא ובמוסדות החינוך; שידורים מיוחדים ברדיו לציון ייחודו של היום.

במהלך הדיון בכנסת לאישור החוק הוצגו מטרותיו: "לתת ליום השואה באופן חוקי ולדורי-דורות את הצביון שהוא ראוי לו, החל מבתי הספר ועד סגירת החנויות לזמן מסוים וסגירת בתי השעשועים... ועד תכניות הרדיו ועד אזכרות בבתי כנסיות... זוהי חובתנו הלאומית ובוזה צריכה לבוא לידי ביטוי אחדותה השלמה של האומה - למסור מדור לדור את תהילתה ותפארתה של יהדות אירופה הנפלאה"².

4. ב-1986 נחקק חוק איסור הכחשת השואה, התשמ"ו-1986. החוק קובע כי "המפרסם, בכתב או בעל פה, דברים המכחישים את המעשים שבוצעו בתקופת השלטון הנאצי ושהם פשעים כלפי העם היהודי או פשעים כלפי האנושות, או ממעיטים את ממדיהם, בכוונה להגן על מבצעי הפשעים הללו או להביע להם אהדה או הזדהות, דינו - מאסר חמש שנים". במהלך הדיונים על החוק היו ניסיונות להכלילו בחוק העונשין, אולם יוזמי החוק עמדו על חקייתו כ"חוק מיוחד, בעיקר משום שהזוועה הזאת של הכחשת השואה והכחשת הפשעים של הנאצים כלפי העם היהודי וכלפי האנושות הפכה לסימן היכר של האנטישמיות החדשה"³. מטרת החוק "לתת שיניים ללוחמים בתופעות" של הכחשת השואה ש"עדיין לא קנו להן שביטה ונחלה בחברתנו, אבל הן כבר קיימות בעולם כולו"⁴.

5. בחודשים אפריל עד יוני 2009 בדק משרד מבקר המדינה את הוראת השואה והנחלת לקחיה במערכת החינוך. נבדקו ההוראות והפעולות הפדגוגיות של משרד החינוך (להלן - המשרד) והמסגרת המחייבת להוראת השואה לפי מקצועות לימוד ולפי קבוצות גיל בכל מגזר (ממלכתי - מ"מ, ממלכתי דתי - מ"מ"ד, עצמאי וערבי); הנחיות שונות של המשרד וקשרי הגומלין של המשרד עם מכונים להנצחת זכר השואה וקרבותיה. הבדיקה נעשתה במשרד: באגף הבחינות, באגף שירות פסיכולוגי ייעוצי (שפ"י), במינהל חברה ונוער (להלן - המינהל), באגף מפקחים מרכזים (מפמ"רים), באגף תכניות לימודים, ביחידת חזרי מנכ"ל ובבית הספר להוראת השואה ב"יד ושם".

2 דברי הכנסת מושב שלישי יוני 1958, עמ' 2118-2119.
 3 דברי הכנסת מושב ראשון יולי 1985, עמ' 3452-3456.
 4 דברי הכנסת מושב שני יולי 1986, עמ' 3476-3478.

התפתחויות בהוראת השואה

1. עד משפטו של הצורר אדולף אייכמן⁵, שהתקיים בשנים 1961 ו-1962, השואה לא הייתה חלק מתכניות הלימודים וכמעט לא נזכרה בספרי הלימוד. ניצני העיסוק בדיקטיקה של השואה החלו⁶ למעשה בעיקר בעקבות המשפט, שעורר את הנושא ואת הצורך להכניסו למערכת החינוך. בשנת 1979 חייב המשרד להורות את הנושא כפרק בלימודי ההיסטוריה בהיקף של 30 שעות בחטיבה העליונה בבתי הספר⁷ החל משנת הלימודים (להלן - שנה"ל) התש"ם⁸ (1979-1980). בחופשת הקיץ באותה שנה קיים המשרד השתלמויות בנושא למורים להיסטוריה, למורים לספרות ולמחנכי כיתות. המשרד החל ליישם את ההחלטה על חובת הוראת השואה בחטיבה העליונה ללא מטרות חינוכיות ברורות, ללא תכנית לימודים מוגדרת וללא ספרי לימוד⁹.
2. בשנת 1980 התקבל תיקון לחוק חינוך ממלכתי, התשי"ג-1953, ולחינוך הממלכתי נוספה מטרה "להנחיל את תודעת זכר השואה והגבורה, ולחנך לכבדם". בדברי ההסבר לתיקון¹⁰ נאמר כי "במשך 30 שנה של קיום המדינה לא נמצאה מסגרת קבועה להוראת נושא תודעת השואה. לגבי נושא כזה, שהוא בעל משמעות היסטורית לאומית ואוניברסאלית, יש צורך שהחוק יקבע הוראה מפורשת שלפיה יילמד הנושא במוסדות החינוך, כדי שכל אדם מישראל ידע מה קרה. על-ידי עיגון הנושא בחוק תיווצר אסמכתה כלפי חוץ נוכח המגמות בעולם לטשטש את מאורעות השואה".
- הרשות המחוקקת ראתה חשיבות גדולה בהנחלת זכר השואה, ודברי החקיקה שהתקבלו בנוגע למקומם של לימודי השואה בתכנית הלימודים הכירו בכוחו של החינוך כגורם חשוב ומרכזי, נוסף על זיכרון האירועים בתודעה הקולקטיבית הישראלית. ללימודי השואה ולהנחלת זכרה במערכת החינוך חשיבות גדולה שכן בחלוף הזמן הולך וקטן מספר הניצולים ויש חשש לשכחה ולערפול. התיקון בחוק הפך את השואה לנושא לימוד שחובת הוראתו מעוגנת בחוק חינוך ממלכתי.

דברי ההסבר לתיקון לחוק קובעים ש"טוב נעשה אם לא נקיים רק טקסים ביום השואה והגבורה אלא הנושא הזה של השואה ייכנס לתודעת ילדינו על-ידי כך שייכלל בתכניות הלימודים, והדור השני ידע על האסון הגדול ועל האבידה הגדולה שהעם ידע"¹¹. המשרד לא פעל ברוח זו ולא הביא לכך שהנושא ילמד בבית הספר באופן רציף, כמפורט להלן.

3. את השואה אפשר ללמד מכמה נקודות מבט: עיונית, רגשית, חברתית ועוד. השואה רלוונטית לתחומי דעת שונים כמו היסטוריה, ספרות, מחשבת ישראל ואמנות. לאחר משפט אייכמן החל נושא השואה לחלחל במערכת החינוך והוראתה הייתה בעיקר רגשית. במהלך השנים, משהלכה הוראת השואה ותפסה את מקומה במערכת החינוך, הסתמנו בה שתי גישות: האחת - הוראה כתרבות זיכרון: העלאת זכר הקרבנות ומעשה הנצחה. הגישה באה לידי ביטוי במלוא עוצמתה

- 5 בבבית המשפט המחוזי - ת"פ 40/61 היועץ המשפטי לממשלה נ' אדולף אייכמן' בבית המשפט העליון - ע"פ 336/61 אדולף אייכמן נ' היועץ המשפטי לממשלה, פ"ד טז(3) 2033.
- 6 חיים שצקר, "הוראת השואה במבחן הזמן", בתוך ילקוט מורשת לתיעוד ועיון, מורשת, בית עדות ע"ש מרדכי אנילביץ, אפריל 1992.
- 7 חוזר המנהל הכללי לט/8 - ד' בניסן התשל"ט (1 באפריל 1979).
- 8 שנת הלימודים מתחילה בספטמבר ומסתיימת באוגוסט.
- 9 מלכה כהן, ניתוח משווה של תוכניות לימודים במוסדות להנצחת זכר השואה בישראל, (2003), עמ' 23-22 [עבודת דוקטור].
- 10 חוק חינוך ממלכתי (תיקון מס' 3), התש"ם - 1980; הצעת החוק ודברי ההסבר פורסמו בה"ח 1450, התש"ם-1980, עמ' 192.
- 11 דברי הכנסת מושב רביעי מרס 1980, עמ' 2570-2571.

בטקסי הזיכרון; האחרת - הוראתה מבחינה עיונית תוך ניתוח אירועים ופרטים והפעלת מחשבה ביקורתית¹².

היסטוריה הוא מקצוע חובה¹³ במערכת החינוך בכל המגזרים, ומתחילים בהוראתו בכיתה ו'. הוא גם מקצוע חובה בבחינות הבגרות, ולפי החלטת המשרד, כדי לקבל תעודת בגרות יש להיבחן בחינת בגרות בהיסטוריה לפחות בשתי יחידות לימוד, ונושא השואה נכלל באחת מהן. החלטת המשרד על הוראת השואה רק במסגרת מקצוע ההיסטוריה מדגישה את התפיסה שמדובר בראש ובראשונה בפרק היסטורי שאפשר לנתחו בדרך הנהוגה לגבי אירועים אחרים ותקופות אחרות.

לדעת מומחים¹⁴, יש לבסס את הוראת השואה על תשתית עובדתית היסטורית. המפקח המרכז במשרד (להלן - מפמ"ר) להיסטוריה כתב¹⁵ כי הקושי של התלמידים בהפנמת יחודה של השואה נעוץ במורכבות הגורמים שהובילו להיווצרותה, וההתמודדות עם הנושא מחייבת טיפול עדין ומדויק. טיפול כזה אסור לו שיתבסס רק על הרושם המצטבר מחוויות וגישות הנקלטות דרך תרבות זיכרון השואה והנצחתה. יצוין, שהמשרד לא שקל לחייב להרחיב את לימוד השואה גם לתחומי דעת נוספים מעבר למקצוע ההיסטוריה.

4. בשנת 1991 מינה שר החינוך דאז (זבולון המר ז"ל) ועדה לבדיקת מצב לימודי היהדות בחינוך הממלכתי - "ועדת שנהר". יו"ר הוועדה הייתה פרופ' עליזה שנהר - רקטור אוניברסיטת חיפה דאז - וחבריה אנשי ציבור, אנשי אקדמיה ואנשי חינוך. תפקיד הוועדה היה לבחון את מצב לימודי היהדות בחינוך הממלכתי בבית הספר היסודי, בחטיבת הביניים ובחטיבה העליונה ולהציע הצעות בדבר המטרות והתפיסה, תכניות לימודים וכל יזמה אחרת העשויה לקדם את החינוך היהודי בישראל. מסקנות הוועדה התפרסמו בשנת 1994 בדוח "עם ועולם - תרבות יהודית בעולם משתנה". המלצות הוועדה אומצו על ידי שר החינוך דאז (יוסי שריד), ובשנת 1999 הוקם¹⁶ "המטה ליישום דוחות שנהר וקרמניצר"¹⁷ שמטרתו לשלב את המלצות הדוח במערכת החינוך והוא פועל כאחת מיחידות המזכירות הפדגוגית במשרד.

אחד העקרונות של ועדת שנהר להוראת מקצועות היהדות הוא "לעסוק במקומה של האנטישמיות בעולם המודרני ובמשמעותה ובלקחייה של השואה". בהמלצותיה לגבי תכניות לימודים נקבע כי יש "להבטיח שתקופת השואה על משמעויותיה ולקחייה מבחינה ציונית, יהודית ואוניברסאלית תוסיף להיות נושא מרכזי במערך ההוראה והחינוך בבית הספר ובקהילה"¹⁸.

המלצות הדוח לא יושמו בבית הספר היסודי ובחטיבה העליונה; בחטיבת הביניים יושמו מקצתן לאחר כמה שנים (ראו להלן).

5. בשנות ה-80 של המאה הקודמת הגבירו מכוני השואה את פעילותם החינוכית, ואף הוקמו מכוני נוספים. עיקר הביקוש ללימוד הנושא היה של המורים להיסטוריה שראו בהם פתרון ליישום החלטת המשרד על חובת הוראת השואה במסגרת לימודי ההיסטוריה. בהתאם לנושאים שנקבעו על

12 חיים שצקר, "השואה בספרי לימוד - ניתוח משווה, בתוך השואה בהיסטוריוגרפיה", הרצאות ודיונים בכינוס הבין-לאומי החמישי של חוקרי השואה (1983), יד ושם ירושלים.
 13 חוזר מנכ"ל האחרון המפרט זאת הוא מתשס"ז/6, י"ג בשבט התשס"ז, 1.2.07.
 14 באואר יהודה, **השואה - היבטים היסטוריים**, ספרית הפועלים, 1987, עמ' 71-72.
 15 ראו מיכאל ירון, "הוראת השואה במסגרת שיעורי ההיסטוריה", בשביל הזיכרון, יד ושם רשות הזיכרון לשואה ולגבורה, גיליון מס' 44 עמ' 4-9. מיכאל ירון הוא מפקח מרכז (מפמ"ר) היסטוריה בחינוך הממלכתי.
 16 המטה הוקם בעקבות סגירת המינהל לחינוך ערכי במשרד.
 17 דוח קרמניצר משנת 1996 "להיות אזרחים" נכתב על ידי הוועדה בראשות פרופ' מרדכי קרמניצר ועוסק בלימודי האזרחות בכל בתי הספר בארץ.
 18 משרד החינוך והתרבות, דוח שנהר, סעיף 9.

ידי המשרד¹⁹ הפכו מכוני השואה לספקים העיקריים להרצאות, לסיוורים ולפעילויות נוספות. להערכת המשרד, ב-30 השנים האחרונות גדל מאוד היקף הפונים ממערכת החינוך למכוני השואה; לפי נתוניו, בשנת 2006 פקדו את מכוני השואה כ-195,000 תלמידים ועובדי הוראה (ראו להלן).

6. בתחילת שנות השמונים החלו מסעות מאורגנים של בני-נוער ישראלים לפולין. בשנת 1988 נרתם לכך המשרד, ובדצמבר 2004 הוא פרסם בעניין הוראות קבע בחוזר המנכ"ל²⁰. בשנת 2003 הוקמה במשרד "מינהלת פולין". המשרד דאג להכשיר מדריכים למסעות לפולין, מרביתם - באמצעות מכוני השואה²¹.

במשך 20 שנים מאז החלו המסעות לפולין לא בחן המשרד אם המסעות הללו תורמים להעמקת הידע וההבנה של השואה. רק בתחילת 2009 החלו מינהל חברה ונוער והרשות הארצית למדידה ולהערכה בחינוך (ראמ"ה) במחקר הערכה של משלחות הנוער לפולין. המחקר ייעשה בידי צוות חוקרים ממכללת אריאל אשר יבחן את מידת השגת המטרות של המשלחות לפולין מבחינה ערכית, רגשית ולימודית ויעסוק במשמעויות היישומיות של הממצאים.

תכניות לימודים העוסקות בהוראת השואה

תכנית לימודים של המשרד בתחום דעת כלשהו מגדירה מתווה לימודי ברור, מלא ותקני לכל התלמידים במדינה. התכנית מציגה את התפיסה הרעיונית העומדת ביסודה, קובעת את מטרות הלימוד, את התכנים שיש ללמד, את המיומנויות שיש להקנות לתלמידים, את הידע שעליהם לרכוש ואת ההישגים המצופים מהם; כמו כן היא ממליצה על דרכי הוראה ולמידה ועל דרכים להעריך את יעילותה. תכנית לימודים רשמית היא הצהרת מדיניות של המשרד ותשתית לתכנון הלימודים²².

מסמך תכנית לימודים הוא השלד הרעיוני שלה ומפורטים בו כיווני ההוראה ומספר שעות הלימוד. את תכנית הלימודים מפתחים ומכינים אנשי מקצוע בכירים במשרד בסיוע אנשי אקדמיה בכירים המתמחים בתחום הדעת הנדון, עובדי הוראה בכירים, נציגי מכללות, פסיכולוג ונציגי המגזרים שלהם מיועדת התכנית. היא מופקת כדי להתאים ליכולות הקוגניטיביות של התלמידים.

משרד מבקר המדינה בדק תכניות לימודים העוסקות בשואה לפי גיל ולפי מגזרים ולהלן מובאים הממצאים.

תכניות לימודים לגיל הרך

המשרד לא הכין תכנית ללימוד השואה לגיל הרך. המשרד גם לא הנחה את הגננות בעניין התכנים שמומלץ להעביר לילדי הגן במהלך שנת הלימודים ולקראת יום הזיכרון לשואה ולגבורה.

19 נילי קרן, השפעות מעצבי דעת הקהל מחד גיסא ומחקר השואה מאידך גיסא על התפתחות הדיון החינוכי ותכניות הלימוד בנושא השואה בכתיב הספר העל-יסודיים ובחינוך הבלתי פורמאלי בישראל בין השנים 1948-1981 (1985) [עבודת דוקטור].

20 המקור: חוזר המנהלת הכללית, הוראות קבע סה/4(ב) כסלו התשס"ה - דצמבר 2004, משלחות נוער לפולין - "את אחיי אנוכי מבקש".

21 על "מסעות בני נוער לפולין ולצ'כיה" ראו מבקר המדינה, דוח שנתי 2000, עמ' 516.

22 על "הכנת תכניות לימודים" ראו מבקר המדינה, דוח שנתי 2008, עמ' 829.

באתר האינטרנט של המשרד נמצאו שני מאמרים²³ העוסקים ביום הזיכרון לשואה ולגבורה בגן הילדים. שני המאמרים דנים בדילמות באשר להסברת נושא השואה לילדים; נדונים בהם הקשיים בהסברת הנושא לילדי הגן כמו היעדר פרספקטיבה היסטורית אצל הילד בגיל הגן ואי-יכולתו להבחין בין תקופות היסטוריות ובין מציאות לבין דמיון. הדילמה מתעצמת בגלל הצורך להגן על ילדים צעירים ולהרחיקם ממציאות חיים קשה ולמנוע מהם טראומה, ומובעת במאמרים הנזכרים בשאלתה של אחת הגננות: "מה עלי לעשות - לספר ולדבר או להגן ולהסתיר?"

בדצמבר 2009 השיבה מנהלת האגף לחינוך קדם יסודי למשרד מבקר המדינה כי בגיל הרך נושא השואה מאוזכר רק בהקשר של יום הזיכרון לשואה ולגבורה. עוד כתבה כי המשרד העביר מסמך לכל הגננות ובו הודגש הצורך בהנחלת הנושא כבר מהגיל הצעיר. המסמך כלל מאמר מלווה על פעילות מומלצת בגן ביום הזיכרון לשואה ולגבורה והציג דרכי התמודדות והמלצות אופרטיביות.

על מנת להקל את התמודדות עם נושא השואה בגיל הרך על המשרד להכין תכניות לימודים מובנות והנחיות לעובדי ההוראה ולא להותיר אותם להתמודד לבדם עם הנושא כראות עיניהם. תכניות אלה אמורות להתייחס בין היתר לאפיוני הגיל הרך, להתפתחותם הרגשית של הילדים וליכולת הקוגניטיבית שלהם.

בעקבות הערת משרד מבקר המדינה הודיעה בינואר 2010 מנהלת האגף לחינוך קדם יסודי במשרד כי "האגף לחינוך קדם יסודי שוקד בימים אלה בשיתוף עם אנשי אקדמיה בכירים על תכנון ובניית תוכנית מותאמת לגיל הרך לחשיפת נושא השואה לילדי הגן".

תכניות לימודים לבתי הספר היסודיים

1. המשרד לא הכין תכנית לימודים להוראת השואה בבתי הספר היסודיים. רק במקצוע "מולדת, חברה ואזרחות" לבית הספר היסודי (כיתות ב-ד) מוזכר נושא השואה - באופן עקיף בלבד.

2. "שעת חינוך" בבתי הספר היסודיים נועדה לאפשר למחנך הכיתה לטפל בעניינים שונים הקשורים לתלמידים, לעסוק בנושאים ארגוניים, לדון באקטואליה, לעסוק במורשת ישראל ועוד. על תוכני שעת חינוך מופקדת המחלקה לחינוך לחיים בחברה באגף לחינוך יסודי במשרד, אשר פיתחה סילבוס²⁴ לתוכן שעה זו למגזר הממלכתי ולמגזר הממ"ד.

לפי הסילבוס, המשרד הנחה את מחנכי כיתות א'-ו' לעסוק בחודש ניסן בשלושה מעגלי לימוד: מעגל החיים הכיתתי, מעגל החיים הקהילתי ומעגל החיים הלאומי. במעגל החיים הלאומי יש בעיקר התייחסות לחג פסח תוך הדגשת המסרים לפי כיתה; במעגל החיים הקהילתי נאמר כי יש לעשות פעילויות קהילתיות ולהדגיש את פסח ואת יום השואה.

23 <http://cms.education.gov.il/EducationCMS/UNITS/Moe/Shoa>

24 <http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/PreSchool/Moreshet/Tkasim>

לתכנית לימוד שני מרכיבים: (א) הסילבוס - שלד התכנית, המגדיר את מטרות הוראת המקצוע ומפרט את התכנים לפי נושאי הלימוד וחלוקתם לנושאי מישנה. הסילבוס מבטא מדיניות והוא הצהרת כוונות של מערכת החינוך. (ב) הקוריקולום - הכולל את הסילבוס ואת חומרי הלמידה.

נמצא כי בסילבוס אין כל פירוט של נושאים ודרך הוראה. גם בהנחיות המשרד לשעת החינוך לכיתות א'-ו' בחודש ניסן אין פרטים, נוסף על אלה שבסילבוס. המשרד גם לא הנחה את המורים שבחרו לעסוק בנושא ולא סיפק להם אמצעים פדגוגיים כדי להתמודד עם הוראת הנושא בדרך הראויה ולהתאים את תוכני הלימוד לתלמידים בגילים אלה. יוצא אפוא שגם כאשר יש התייחסות לצורך לעסוק בשואה היא מובלעת ואינה מתורגמת לתכנים ולתכניות.

תכניות לימודים לחטיבת ביניים

1. המשרד לא הכין תכנית לימודים להוראת השואה לחטיבת הביניים.

2. בשנת 2002, כשמונה שנים לאחר קבלת המלצות דוח שנהר וכשלוש שנים לאחר הקמת "המטה ליישום דוחות שנהר וקרמניצר", פרסם המשרד שתי חוברות: האחת - תכנית מסגרת לתרבות מורשת ישראל (להלן - תכנית המסגרת), והאחרת - חוברת הנחיות ליישומה במגזר הממלכתי (להלן - חוברת ההנחיות). בין הנושאים בתכנית המסגרת נזכר הנושא "חגים ואירועים במעגל השנה", ובמסגרתו כתובות שתי פסקאות על חשיבות הוראת השואה. תכנית המסגרת ממליצה כי אלה "המעוניינים להרחיב את העיסוק בשואה מעבר לפעילות לקראת יום הזיכרון לשואה ולגבורה וכיום הזיכרון עצמו ולשלב בהקשרים אחרים יוכלו להסתייע בערכה החדשה 'קשרים' שהפיק יד ושם".

משרד מבקר המדינה מצא כי ערכת "קשרים"²⁵ עוסקת בסוגיות שונות הקשורות במורשת יהודית ובחגים ובביטויים בתקופת השואה, כגון בר מצווה או בת מצווה, תפילה, חנוכה, פסח. מטרת הערכה היא לבחון ולהכיר את המשמעויות שנתנו היהודים לחגים ולטקסים היהודיים בגטאות ובמחנות. הערכה מיועדת לתלמידי חטיבות הביניים בבתי הספר הממלכתיים ומציגה את המורשת כתרבות משותפת ובעלת סמלים ייחודיים וחשובים ומציבה בפני התלמידים את העניינים הערכיים שהיא מייצגת בדורות הקודמים ובחיייהם.

לדעת משרד מבקר המדינה, ערכת "קשרים" שאליה מפנה המשרד את המורים והתלמידים, עוסקת במורשת ישראל בהקשר של השואה ולא בשואה עצמה ולכן אינה מהווה תחליף לתכנית להוראת נושא השואה.

3. משרד מבקר המדינה בדק את תכניות הלימודים בהיסטוריה ובספרות לתלמידי חטיבות הביניים ולהלן הממצאים:

(א) בתכנית הלימודים בהיסטוריה במגזר הממלכתי, במגזר הממ"ד ובמגזר העצמאי תקופת השואה אינה נזכרת. בתכנית הלימודים למגזר הערבי נכללות שמונה שעות שנחיות בכיתה ט' ללימוד הנושא.

(ב) בתכנית הלימודים בספרות במגזר הממלכתי ובמגזר הממ"ד נושא השואה נתון לבחירה במסגרת הבחירה בסוגות ספרות כמו סיפורת, שירה, מחזה ועיון, ואולם מתכנית הלימודים עולה כי לימוד ספרות השואה והגבורה אינו מקצוע חובה אף לא באחת מכיתות חטיבת הביניים.

25 קשרים, יחידות לימוד לשיעורי מורשת, בית הספר המרכזי להוראת השואה יד ושם (2001-2002).

מנהלת אגף המפמ"רים השיבה למשרד מבקר המדינה בדצמבר 2009 כי "בתכנית הלימודים בחטיבת הביניים במגזר הממלכתי דתי, יש הנחיה כתובה המחייבת להקדיש בחט"ב 4 שיעורים לנושא השואה בסמוך לימי הזיכרון. יחד עם זאת אין עדיין תכנית כתובה".

יודגש שההנחיה הכללית של המשרד אינה תחליף לתכנית מטעמו. בכל מקרה ההנחיה אינה כוללת את תלמידי חטיבות הביניים בכל המגזרים, והתלמידים במגזר הממלכתי ובמגזר העצמאי יכולים לסיים את לימודיהם בחטיבה מבלי שלמדו דבר על השואה.

תכניות לימודים לחטיבה העליונה

1. מבדיקת תכניות הלימודים לחטיבה העליונה עולה כי היבטים עיוניים של השואה מופיעים רק בתכנית הלימודים בהיסטוריה. התכנית כוללת 30 שעות שנתיות למגזר הממלכתי ולממ"ד, 31 שעות שנתיות למגזר העצמאי ו-26 שעות שנתיות למגזר הערבי.

בבדיקת תכנית הלימודים בספרות במגזר הממלכתי ובמגזר הממ"ד התברר כי לימוד ספרות השואה והגבורה איננו חובה אף באחת מכיתות החטיבה העליונה. בתכנית הבסיס בת שתי יחידות הלימוד רשומות בסוגות השונות (שירה, סיפור קצר, רומן ונובלה, דרמה) כמה יצירות שעוסקות בשואה, אולם הוראתן איננה חובה.

מנהלת אגף המפמ"רים השיבה למשרד מבקר המדינה בדצמבר 2009, כי "במגזר הממלכתי דתי קיימת בארבע השנים האחרונות, בחטיבה העליונה חובת למידה של יצירה ספרותית בנושא השואה" (ההדגשה במקור).

לדעת משרד מבקר המדינה, על המשרד לשקול האם יש להחיל חובה זו בבתי הספר היסודיים ובחטיבות הביניים של כל המגזרים.

2. כאשר המשרד קובע שעל נושא כלשהו חייבים התלמידים להיבחן בבחינות הבגרות, חשיבותו עולה ונעשים מאמצים שהתלמידים יוכלו לעמוד בכך בהצלחה על פי התכנית והחומר שנקבעו.

משנה"ל התשמ"ג (1982-1983) נכלל נושא השואה בבחינות הבגרות בהיסטוריה. החל ממועד קיץ התשנ"ה (1994-1995) הופעלה לראשונה תכנית של מיקוד חומר הבחינה לבחינות הבגרות. מטרת המיקוד היא להקל על התלמידים את הלימוד לבחינה ולצמצם את היקף החומר בשלב ההכנה לבחינה. התכנית הממוקדת כוללת כ-65% מתכנית הלימודים, ושאלות הבחינה מתייחסות ישירות לחומר זה בלבד.

אף שהמשרד לא קבע הנחיה שלפיה נושא השואה ייכלל תמיד בבחינות הבגרות התברר שמאז הפעלת תכנית המיקוד במגזר הממלכתי והממ"ד נושא זה נכלל בה באופן קבוע. לדברי מפמ"ר היסטוריה, הנושא אינו תלוי במיקוד, אלא לפי ה"תורה שבעל פה" במשרד עליו להיכלל בחומר לבחינה כל שנה.

לדעת משרד מבקר המדינה, לנוכח החשיבות הרבה של למידת נושא השואה, על המשרד להנחות כי הנושא ייכלל באופן קבוע בבחינת הבגרות כך שהעניין לא יהיה תלוי במפמ"ר זה או אחר.

מנהלת אגף המפמ"רים השיבה בדצמבר 2009 למשרד מבקר המדינה כי "המשרד הקצה שעות לימוד לתכנית לימודים מחייבת בהיסטוריה בנושא הוראת השואה בחטיבה העליונה ולא במסגרת חטיבות הגיל האחרות מאחר ונושאי הלימוד בהיסטוריה הם רבים וחשובים אין אפשרות במסגרת לימודי היסטוריה לעסוק בנושא השואה בכל שנת לימוד. המזכירות הפדגוגית רואה חשיבות בהכנת מתווה רב שלבי ספיראלי לכל שכבות הגיל סביב 4 ימי הזיכרון המרכזיים: עשרה בטבת, כ"ז בניסן, 27 בינואר, 9 במאי".

המפמ"ר להיסטוריה בחינוך הממלכתי כתב בתשובתו מנובמבר 2009, כי "על התלמידים ללמוד פעם אחת בצורה אנליטית ומעמיקה את נושא השואה... יש לבנות מתווה רב שנתי שיהווה תשתית לכל אחד מחתכי הגיל (הדגשים והצעות לפעילויות לימודיות) לקראת ימי הזיכרון... יש לחייב שבכל שנה תתקיימנה פעילויות לימודיות תרבותיות - ערכיות בכל אחד מימי הזיכרון... הצוות המוביל בכל בית ספר יבחר מתוך המתווה המגוון שיוצע את ההצעות המתאימות".

מן האמור לעיל עולה כי רק משנת 1983 ואילך הוחלה חובת לימוד הנושא, וגם זאת רק בחטיבה העליונה. המשרד לא פעל לחשיפת התלמידים לנושא באופן שיטתי לפני הגיעם לחטיבה העליונה ולא הביא לכך שכל תלמידי ישראל ילמדו אותו באופן רציף.

הנתונים מלמדים כי המשרד לא הכין תכנית לימודים כוללת להוראת השואה אף לאחד מהמגזרים. המשרד אינו מחייב ללמד את הנושא ואינו מנחה את המורים והגננות כיצד לעשות זאת. רק בחטיבה העליונה מחויבים התלמידים ללמוד היבטים עיוניים של השואה במסגרת הוראת ההיסטוריה.

לדעת משרד מבקר המדינה, קיים פער ניכר בין החשיבות הציבורית הנודעת לנושא השואה, המובעת גם בדברי החקיקה, לבין העובדה שהוראת השואה בכתי ספר היא חובה רק לנבחנים בבחינת הבגרות בהיסטוריה. על המשרד לקבוע מדיניות הוראה ברורה לפי מגזרים וגילים.

הוראת השואה במגזר הערבי

1. הוראת השואה במגזר הערבי נתקלת בקשיים. לא תמיד נעשית ההפרדה המחויבת בין הסכסוך הפוליטי במזרח התיכון לבין תולדות השואה. הבעייתיות בהוראת השואה במגזר הערבי הביאה את הנהלת המשרד להתעלמות מהוראת הנושא ולקשר של שתיקה ביחס להנחלתה בו.²⁶

26 המקורות: (1) עירית אברמסקי-בליי, הוראת שואה לערבים - דרך לדיאלוג פתוח, בשביל הזיכרון, יד ושם - רשות הזיכרון לשואה ולגבורה, גיליון מס' 44 (ינואר-פברואר 2002); (2) שיחות של נציגת משרד מבקר המדינה עם ד"ר קאסם דרוואשה, מפמ"ר היסטוריה במגזר הערבי, ועם מר עבדאללה חטיב, מנהל אגף החינוך לערבים במשרד.

גם במגזר הערבי קיימת התלבטות באשר להוראת השואה ויש קשיים מרובים להגיע לכל הציבור. אנשי החינוך הערבים חוששים לעתים לנקוט יזמה גלויה בעניין. לדברי מנהל אגף החינוך לערבים במזכירות הפדגוגית במשרד, יש מעט מאוד בתי ספר במגזר הערבי שבהם יש התייחסות ליום הזיכרון לשואה ולגבורה.

בתשובתו למשרד מבקר המדינה בדצמבר 2009 כתב מנהל אגף חינוך לערבים כי "נושא השואה נחשב לנושא רגיש מאוד. הוא נחשב לחלק בלתי נפרד מזהותו של העם היהודי. הנושא נלמד בבתי הספר הערבים במדינת ישראל בחט"ב ובחטיבה העליונה בעיקר בתחום מקצוע ההיסטוריה... סוגיית הוראת השואה בבתי הספר הערביים חשובה מאוד למרות שהנושא סבוך כי הוא התערבב בתולדות הסכסוך הישראלי-ערבי ובוויכוח הפוליטי הציבורי. ערביי מדינת ישראל ואזרחיה רואים בחשיפתם לנושא השואה ונכונותם של היהודים לאפשר להם להכיר את הנושא הרגיש הזה חשיבות כבירה במטרה להפיק לקחים הומניסטיים כנגד גזענות, אפליה, שנאת האחר ודה-הומניזציה [ב]הבנה כי אלמנטים אלה יכולים להוביל לפשעים כנגד האנושות".

יחד עם זאת הוא קבל על כך שהמשרד הקים את הוועדה לבדיקת הוראת השואה (ראו להלן) בהתעלמות מהמגזר הערבי. מנהל אגף חינוך לערבים הוסיף כי "המשרד עדיין לא גיבש תכנית מקיפה ללימוד נושא השואה בכלל ובמגזר הערבי בפרט, התכנית לעניות דעתי אמורה להשתקף גם בכל תכניות הלימוד הרלוונטיים למגזר הערבי כמו ערבית לערבים, היסטוריה לערבים, עברית לערבים ומקצועות אחרים. יש לציין שחלק רב מתכניות הלימוד הייחודיות למגזר הערבי ישנות מאוד. כך למשל תכנית הלימודים בהיסטוריה היא משנת 1976 ע"כ יש צורך עז בכניית תכנית חדשה שלוקחת בחשבון הדגשת לימוד נושא השואה" (ההדגשה במקור).

דבריו של מנהל האגף מלמדים על החשיבות בהכרת הנושא ובהפקת לקחים הומניסטיים כנגד גזענות, אפליה, שנאת האחר ודה-הומניזציה. על המשרד מוטלת החובה לשתף נציגים מהמגזר הערבי בדיונים ובוועדות העוסקות בנושא. עליו להתאים ולעדכן את תכניות הלימוד למגזר הערבי בהתאם לתפיסות עדכניות בנושא הוראת השואה.

2. משרד מבקר המדינה בדק את השאלות ב-12 שאלוני בחינות בגרות בהיסטוריה, במועדי חורף וקיץ, בשנים 2004-2009, שבהם נכלל נושא השואה (בשאלות חובה ובשאלות בחירה), במגזר הממלכתי, במגזר הממלכתי-דתי ובמגזר הערבי. הבדיקה העלתה כי בשאלונים למגזר הממלכתי ניתן המשקל הרב ביותר לשאלות על השואה בבחינות הבגרות - 40% מציון הבחינה (החל ממועד חורף 2005). במגזר הממ"ד היה משקל שאלות החובה 20% ועד 5% בשאלות הבחירה (החל ממועד חורף 2005). במגזר הערבי אין כל שאלות חובה ומשקל הנושא בשאלות הבחירה היה עד 16%.

במגזר הערבי בחלק מהשנים אפילו לא נכלל הנושא בבחינות. העובדה שתחום לימוד מסוים אינו מופיע בבחינת הבגרות משפיע על מידת ההשקעה של המורים ושל התלמידים כאחד באותו תחום לימוד. לכן אפשר להסיק שהנהלת המשרד מייחסת להוראת השואה במגזר הערבי חשיבות פחותה מהחשיבות שהיא מייחסת להוראת הנושא במגזר הממלכתי ובמגזר הממ"ד.

בתשובתו למשרד מבקר המדינה מדצמבר 2009 ציין מנהל אגף חינוך לערבים כי הנתונים נכונים חלקית מאחר שלא ניתן להפריד בין נושאי האנטישמיות והשואה. הוא הוסיף כי הנחה את מפמ"ר היסטוריה במגזר הערבי לשלב שאלות בנושא השואה "באופן הולם החל ממועד קיץ תש"ע".

על המשרד מוטלת החובה להביא לכך שנושא השואה ישתקף באופן קבוע בבחינות הבגרות. התעלמות מהוראת השואה במגזר הערבי מונעת למידה של הנושא, הכרת האחר ושיח ערכי בדיאלוג שבין האוכלוסייה הערבית החיה בישראל לבין האוכלוסייה היהודית.

3. במסעות לפולין משתתפים בני נוער מהמגזר הממלכתי ומן המגזר הממ"ד והמינהל אינו פועל במגזר העצמאי ובמגזר הערבי.

לדעת משרד מבקר המדינה, על מינהל חברה ונוער לבחון אם ניתן להרחיב את פעילותו לכלל המגזרים.

4. המשרד מעודד את השתתפות בתי הספר בפעילויות של המכונים, אך נמצא שהתלמידים המגיעים למכונים ממערכת החינוך משתייכים בעיקר למגזר הממלכתי ולמגזר הממ"ד, ואילו תלמידי המגזר הערבי כמעט אינם מגיעים אליהם.

ממלא מקום מנהל המינהל השיב למשרד מבקר המדינה בדצמבר 2009 כי "בחלק מהמכונים להנחלת זיכרון השואה ומשמעויותיה קיימות תוכניות מותאמות למגזר הערבי. המשרד מקבל את המלצת המבקר ויפעל לפתח תוכניות מותאמות במכונים האחרים". מנהל אגף חינוך לערבים כתב כי מתקיימת פעילות של בתי ספר ערביים במכונים שונים, אך מספרם קטן יחסית למספרם במגזר.

לדעת משרד מבקר המדינה, על המשרד לפעול לקירוב מורים ותלמידים מהמגזר הערבי לערכות לימוד במכונים הנוגעים בדבר ולהגדיל את מספר בתי הספר שנוטלים חלק בפעילותם. על המשרד להנחות את המכונים הנזכרים להכין חומרים המתאימים למגזר הערבי.

חוזרי מנכ"ל המשרד העוסקים בהוראת השואה ובהנחלת לקהיה

1. בהיעדר תכניות לימודים לגבי הוראת השואה בדק משרד מבקר המדינה אם יש הנחיות אחרות של המשרד בעניין. חוזר המנכ"ל הוא ערוץ תקשורת עיקרי בין המשרד ובין מוסדות החינוך ועובדי החינוך ובו מועברים להם עדכונים והנחיות. חוזרי המנכ"ל העוסקים בשואה אינם מרוכזים במקום אחד, ולא היה אפשר לאתר את כולם. משרד מבקר המדינה ריכז חוזרים מן השנים 1988-2008 אשר בהם מופיעות הודעות של המנכ"ל בנושא. נמצאו בהם כ-200 הודעות, בין הודעה אחת בשנת לימודים ל-20, ובממוצע - כ-10 הודעות לכל שנת לימודים.

העובדה שחוזרי המנכ"ל אינם מסודרים בצורה שיטתית מונעת מקהל היעד שלהם להשתמש בהם ביעילות.

הסמנכ"לית הבכירה למינהל ולמשאבי אנוש הסבירה למשרד מבקר המדינה בדצמבר 2009, כי "מערכת חוזרי המנכ"ל באינטרנט מכילה חוזרים שפורסמו החל משנת 1998... נבחנה האפשרות להוסיף את החוזרים הישנים למערכת האינטרנט אך התברר שהדבר כרוך בתהליך יקר וארוך... זאת הסיבה שיש בעיה באיתור חוזרי מנכ"ל בנושאים מסוימים. יחד עם זאת אפשר לפנות בכל עת אל האגף לפניות ותלונות הציבור והקו הפתוח לפניות תלמידים ולאחר דרכו חוזרי מנכ"ל בכל נושא".

במצב הקיים חוזרי המנכ"ל אינם אפוא כלי מכוון ומסייע בהוראת השואה ובהנחלתה.

2. חוזרי מנכ"ל מפנים את צוותי ההוראה לספרות, לסרטים, לתערוכות, לתכניות וידאו, למיצגים ולימי עיון שעוסקים בשואה בהנחה שהם עשויים לתרום להתעניינות של התלמידים בנושא, להכרתו ולהבנתו. ואולם בדיקתם מלמדת שהם אינם מסווגים את חומרי ההעשרה על פי קהל היעד - לפי גיל הילדים ושיוכם המגזרי - ואינם כוללים הנחיות, הסברים והצעות לדין בחומר לאחר שהתלמיד נחשף לו.

3. ביקורים ב"יד ושם": בחוזרי מנכ"ל הפנה המשרד את בתי הספר לביקורים ב"יד ושם". המשרד מייחס חשיבות מיוחדת לביקורים אלה ושואף שכל תלמיד יפקוד את המקום לפחות פעם אחת במסגרת לימודיו. הוא אף קבע כי יש לקיים תכנית חינוכית בת יום אחד המשלבת למידה עיונית, חוויה חינוכית משמעותית, התייחדות בהר הזיכרון בירושלים עם קרבנות השואה ומפגש עם דור הניצולים ב"יד ושם".

למרות זאת המשרד לא בדק אם ההנחיות שבחוזרי המנכ"ל מתבצעות. לדעת משרד מבקר המדינה, על המשרד להקפיד על ביצוע הנחייתו בעניין ביקור כל תלמיד ב"יד ושם".

4. מינוי אחראי להוראת השואה: באוקטובר 1998 פרסם המשרד חוזר מנכ"ל שבו נאמר כי בעיני המשרד חשוב מאוד שהנוער יכיר את אירועי השואה ואת משמעותה גם בלי קשר לתכנית הלימודים בהיסטוריה. על כן מינה עובדת אחראית ללימודי השואה במזכירות הפדגוגית; הוטל עליה לרכז את הנושא ולייעץ למוסדות החינוך וליחידות המטה בעניין. בחוזר פורסם שמה וצוין כי ניתן לפנות אליה לגבי פרטים נוספים. בדצמבר 1998 פרסם המשרד חוזר מנכ"ל נוסף שבו נאמר כי בתי הספר רשאים להפעיל תכנית ייחודית רב-תחומית להוראת השואה ב-30 שעות והיא טעונה אישור של האחראית ללימודי השואה.

התברר כי האחראית ללימודי השואה במזכירות הפדגוגית הועסקה בתפקיד רק כמה חודשים, ומאז שנת 1999 לא מונה עובד אחר תחתיה.

5. ציון אירועים מיוחדים: המשרד לא פרסם הוראות קבע לגבי התנהלות מערכת החינוך ביום הזיכרון לשואה ולגבורה. יחד עם זאת הוא הנחה את בתי הספר לציין מועדים חשובים מתקופת השואה. ככל שחולף הזמן ותקופת השואה מתרחקת, כך בולטת יותר חשיבות ציון המועדים הללו.

הבדיקה העלתה שהמשרד לא בדק אם בתי הספר מיישמים את ההנחיות הללו ולא וידא שציון המועדים ילווה בתכנית שתטמיע את חשיבותם ואת הקשרם ההיסטורי. על המשרד לפרסם הוראות קבע לגבי התנהלות מערכת החינוך ביום הזיכרון לשואה ולגבורה בציון אירועים מיוחדים מתקופת השואה.

חוזרי המנכ"ל אינם יכולים להיות תחליף להנחיות מתוכננות. החוזרים אמנם מפנים מוסדות חינוך, מורים ותלמידים לחומרי למידה שונים, אולם המשרד לא בדק אותם ולא קבע למי הם מיועדים. על המשרד למלא את תפקידו ולבדוק את הדברים: עליו לקבוע את איכות החומר ואת התאמתו לתלמידים בהתאם לגיל ולמגזר.

הכשרת מורים להוראת השואה

הוועדה לבדיקת הוראת השואה

1. בפברואר 2009 מינתה המנכ"לית דאז של המשרד (גב' שלומית עמיחי) ועדה בראשות מנהלת האגף לחינוך יסודי במשרד (גב' שרה רויטר) (להלן - הוועדה). חבריה כללו את מנהל מינהל חברה ונוער (מר יוסי לוי), מנהלת האגף לחינוך על יסודי (גב' יפה פס), מ"מ מנהלת האגף לתכנון ופיתוח תכניות לימודים (גב' צופיה יועד) ומנהלת ביה"ס להוראת השואה ב"יד ושם" (גב' דורית נובק). הוועדה התבקשה לבחון את דרך הוראת השואה במסגרת מקצועות הלימוד. המנכ"לית קבעה כי אל לוועדה לשנות את תכנית הלימודים הנלמדת כיום בבתי הספר, אלא לתת ללימודי השואה ממד נוסף. הוועדה התבקשה להגיש את המלצותיה בתוך שלושה חודשים.

המפמ"ר להיסטוריה בחינוך הממלכתי הודיע למשרד מבקר המדינה בנובמבר 2009, כי "לוועדה לא זומנו המפמ"רים להיסטוריה, הם ודאי יכלו לתרום את ההיבטים שחברי הוועדה לבדיקת הוראת השואה לא התייחסו אליהם".

לוועדה לא מונו נציגים מהמגזר הערבי, מהמגזר העצמאי, מהאגף להכשרת מורים ומפמ"רים להיסטוריה. בדיוניה לא היה אפוא ייצוג של כל הגורמים העוסקים בנושא.

2. באוגוסט 2009 הגישה הוועדה את מסקנותיה. היא עמדה על שתי בעיות מרכזיות: האחת - היעדר תכניות לימודים רשמיות להוראת השואה במערכת החינוך לגיל הקדם יסודי, לבית הספר יסודי ולחטיבת הביניים; והאחרת - אי-קיום מחויבות להוראת השואה במוסדות להכשרת מורים.

הוועדה המליצה, בין היתר, לפתח תכנית לימודים רב-תחומית מחייבת מגן הילדים עד לכיתה י"ב תוך הגדרת מספר שעות מחייב לכל שכבת גיל; לקבוע יחידת מטה במשרד שתהיה אחראית להנחייה המקצועית להוראת השואה מהגיל הרוך ועד כיתה י"ב; לאתר ולמיין את כל התכניות וחומרי הלמידה במערכת ולהעמידם לרשותה; לפקח על הפעילות החינוכית במוזיאונים ובמכונים המפעילים תכניות חינוכיות; להכשיר מורים להוראת השואה לכל שכבות הגיל במכללות ובהשתלמויות.

המפמ"ר להיסטוריה בחינוך הממלכתי הודיע למשרד מבקר המדינה בנובמבר 2009, כי "ההצעות עליהן המליצה הוועדה... בחלקן לא תואמות לפרסומים שיצאו בשנה האחרונה לגבי הליכה של מקצועות הלימוד ושעות הלימוד המוקדשות לכל אחד ממקצועות הלימוד".

המלצות הוועדה הן צעד ראשון לתיקון המחדלים בנושא הוראת השואה. לדעת משרד מבקר המדינה, מן הראוי שהשר והנהלת המשרד ידונו בהקדם בהמלצות אלה; אם יאומצו יש לפעול ליישומן בכל המגזרים ולקבוע תכניות לביצוע, לוחות זמנים מחייבים ומנגנוני פיקוח ובקרה.

הכשרת מורים והשתלמויות מורים

הכשרה של מורים בנושא הוראת השואה חשובה ביותר ונועדה לתת להם כלים להתמודד עם הנושא ועם הוראתו. הוועדה שבדקה את הוראת השואה מצאה כי התכניות להכשרת מורים מקבעות את לימוד נושא השואה במסגרת מקצועות הבחירה ולא כמקצוע חובה.

קיימת אפוא אפשרות שמורים המצטרפים למערכת לא הוכשרו כלל בהוראת השואה. זאת ועוד, גם במקרים שבהם לומדים סטודנטים לחינוך בקורסים בנושא, מדובר בדרך כלל בקורסים בעלי אוריינטציה היסטורית או ספרותית שאינם כוללים היבטים של הוראת השואה.

לא חלה חובה על המורים להיסטוריה להשתלם בנושא השואה, אולם המפמ"רים להיסטוריה במגזר הממלכתי ובמגזר הממ"ד הסבירו למשרד מבקר המדינה כי מרבית המורים משתלמים בנושא. לדברי המפמ"ר להיסטוריה במגזר הערבי, המורים להיסטוריה במגזר זה אינם משתלמים בנושא.

מנהלת אגף המפמ"רים מסרה בתשובתה מדצמבר 2009 למשרד מבקר המדינה ש"המפמ"רים האחראים במזכירות הפדגוגית על הוראת ההיסטוריה, בונים מידי שנה ולאורך כל שנת לימודים השתלמויות למורים בנושא הוראת השואה".

לדעת משרד מבקר המדינה, על המשרד להחיל על מורים להיסטוריה ככל המגזרים חובת השתלמות בנושא.

מכונים להנצחת זכר השואה

הקשר בין המשרד ובין מכוני השואה

ההיבטים העיוניים של השואה נלמדים, כאמור, בשיעורי ההיסטוריה בחטיבה העליונה, אולם להנחלת זכר השואה ישנם היבטים רגשיים-חוויתיים, ערכיים-מוסריים והתנהגותיים שאינם באים לידי ביטוי בדרך כלל בחומר הנלמד בשיעורי היסטוריה. את המענה לצורך החינוכי לעסוק בהיבטים אלה מספקות שתי מסגרות חינוכיות עיקריות אשר קובעות למעשה את סדר היום החינוכי בנושא: מכוני השואה ומסעות התלמידים לפולין.

1. כאמור, מאז קום המדינה ובמהלך השנים קמו מכונים להנצחת זכר השואה בישראל שהתפתחו בדרכים שונות. בשנת 1948 הוקם "מרתף השואה" על הר ציון בירושלים, ובשנת 1949, מיד עם הקמתו של קיבוץ לוחמי הגטאות, הקימו חבריו את "בית לוחמי הגטאות - מוזיאון השואה והמרד". בשנת 1953 התקבל החוק שבעקבותיו הוקם "יד ושם". בשנת 1951 הוקמה בקיבוץ יד מרדכי האנדרטה לזכר מרדכי אנילביץ' מפקד מרד גטו ורשה, וכמה שנים אחר כך הוקם המוזיאון בקיבוץ. בשנת 1963 נוסד מכון "מורשת" בידי קבוצת לוחמים פרטיזנים מניצולי השואה בגבעת חביבה, ובשנת 1969 הוקם "בית טרזין" להנצחת גטו טרזיינשטאט בקיבוץ גבעת חיים. בשנת 1972 הוקם מכלול "משואה" (הנמצא בפאתי קיבוץ תל יצחק), ולאחר החלת חובת לימוד השואה בהיסטוריה הוקמו מכונים נוספים: "אות ועד" הוקם ב-1979 בהיכל שלמה בירושלים; בשנת 1987 הוקם "מכון אייבשיץ" בחיפה, בשנת 1989 הוקם "יד לעד" בידי עמותת ותיקי בני עקבא בניר גלים ובשנת 1996 הוקם "שם עולם" בכפר הרא"ה.

ב"ד ושם" החלה בשנות השבעים של המאה הקודמת לפעול מחלקת חינוך. גידול ניכר במספר התלמידים שהגיע למקום הסתמן משנת 1982 לאחר החלת חובת לימוד השואה. בשנת 1993 הקימה "יד ושם" את בית הספר המרכזי להוראת השואה.

כל מוסדות ההנצחה הוקמו למען שימור הזיכרון של השואה ושל קרבנותיה, תיעוד מאורעותיה ומוראותיה, הוראתם והנחלת לקחייהם. המכונים החלו בפעילות חינוכית ענפה, אך רק לפני כעשור החלו לבנות תכניות חינוכיות, כל מכוון לפי תפיסתו. למרות המכנה המשותף ניתן להצביע על מאפיינים שונים המייחדים כל מוסד; אלה נובעים, בין היתר, מהרקע להקמתו.²⁷

במהלך השנים הפכו מכוני השואה לנדבך חשוב בהוראתה ובהנחלת לקחיה לתלמידים במערכת החינוך. חשיבותם נובעת מהעובדה שיש להם אפשרות לשלב בתכניותיהם כמה גורמים שאינם מצויים בדרך כלל בבית הספר וביניהם מדריכים מיומנים ומנוסים שהתמחו בלימודי השואה; סביבה לימודית חווייתית (כגון מוזיאון, תערוכה, תצוגה, מיצג) ותכניות פעילות בקבוצות קטנות יחסית במסגרת סדנאות.

2. משרד מבקר המדינה העלה כי המשרד נוהג להפנות תלמידים ומורים לפעילויות חינוכיות במכונים בלי בקרה על הפעילויות שעליהן הוא ממליץ. המשרד העביר למעשה חלק ניכר מהעיסוק בנושא מבתי הספר למכונים והפך אותם ל"סוכנויות משנה" שלו להוראת השואה מבלי שבדק אם הם מוכשרים וראויים לכך. אין חולק שיש להם תפקיד חשוב בהקניית ערכים לבאים בשעריהם ובהעשרתם, אך אין הם אמורים להיות תחליף ללימודים בכיתה אלא תוספת להם. בנסיבות אלה יגלגלו מורים שלא הוכשרו ללמד את נושא השואה את האחריות להוראתה לפתחי המכונים.

3. במהלך השנים פיתחו מכוני השואה מגוון עזרי לימוד כגון עֶכְכוֹת מיוחדות, סרטי וידאו וקולנוע, תכניות מולטימדיה, עדויות מוקלטות של ניצולים וביקור באתרי הנצחה ובתערוכות היוצרים סביבה לימודית בעלת צביון מיוחד.

חלק ממכוני השואה, כל אחד לפי האסכולה שלו ולפי התפיסה החינוכית-פדגוגית של הצוות שלו, אף החלו להפיק תכניות לימודים מובנות להנצחת השואה, והן מוצעות למוסדות חינוך לרכישה. למשל, בראשית שנות התשעים של המאה העשרים החל "יד ושם" בפיתוח ובכתיבה של תכניות לימודים מובנות.²⁸ בפרוגרמה החינוכית של בית הספר המרכזי להוראת השואה "יד ושם" ממרס 2008 נאמר כי יעדה המרכזי של מגמת הפיתוח "היא פיתוח כלים חינוכיים דידקטיים להוראת השואה, המיועדים לכל המבקש ללמוד את הנושא וללמדו". העקרונות שהנחו את יחידת הפיתוח היו התמודדות עם השואה כערך העשוי לתרום לחיזוק היבטים ערכיים, יהודיים ואוניברסליים ומקומה המרכזי בזהות הקולקטיבית היהודית.

בתשובתו מנובמבר 2009 הסביר "יד ושם" כי חומרי הלימוד שמפיק בית הספר פותחו בידי הצוות הפדגוגי של בית הספר בהתייעצות עם אנשי מקצוע מתחום ההיסטוריה, הפסיכולוגיה והחינוך. לדבריהם, החומרים פותחו בשיתוף פעולה עם גורמים שונים במשרד כולל האגף לתכניות לימודים.

27 מלכה כהן, ניתוח משווה של תוכניות לימודים במוסדות להנצחת זכר השואה בישראל, (2003), עמ' 87 [עבודת דוקטור].

28 ראו הערה 27 (עמ' 106).

משרד מבקר המדינה העלה שהמשרד לא בדק את תכניות הלימוד של "יד ושם" ושל המכונים השונים. בין המשרד והמכונים לא מתקיימים שיח ומשוב בנוגע לחומרי הלימוד שמפיקים המכונים. אמנם, כפי שתואר לעיל, המשרד מנסה "לשווק" את חומרי הלמידה של המכונים, אולם ללא בקרה, תיאום והכוונה. לדעת משרד מבקר המדינה, על המשרד לבדוק את חומרי הלמידה שמפיקים המכונים ולסווגם, לבחון אילו מתאימים למורים ולתלמידים ולהפנותם לחומרים אלה.

תקצוב המכונים

1. טיפול המשרד במכוני השואה עבר מהמינהל הפדגוגי אל המינהל בשנת 2005. המינהל מינה מפקח ארצי על מכוני השואה (להלן - המפקח). המשרד מסייע לחלק מהמכונים על ידי הקצאת תקציב לשעות תקן להוראה. נמצא שהמשרד לא הכין תבחינים שוויוניים להקצאת השעות. בשנת 2007 הקצה למכונים כ-1,000 שעות שנאמדו בכ-3.8 מליון ש"ח. שעות אלה מחולקות בין המכונים אשר המשרד הכיר בהם כ"מוסד חינוך" שנים רבות²⁹: "יד ושם", "אות ועד", "בית לוחמי הגטאות", "יד מרדכי", "משואה" ו"יד לעד". לאחרים - "בית טרוזין", "מורשת", "מכון אייבשיץ" ו"שם עולם" - לא הקצה שעות. כמו כן הכיר המשרד בעשרה מכונים להכשרת המדריכים למסעות לפולין.

למשרד אין הסבר כיצד נבחרו המכונים שבהם הוא תומך.

2. באוגוסט 2004 הורתה המנכ"לית דאז של המשרד, גב' רונית תירוש, לבחון מחדש את התבחינים לחלוקת המשאבים למכוני השואה במטרה להקצותם בצורה שוויונית, שקופה ואחידה. בספטמבר 2005 הוטל על המפקח להכין הצעה לתמיכה בהם. הוא הכין הצעה לתקצובם המבוססת על תבחינים מקצועיים, שוויוניים ושקופים לפי תפוקות (סמינרים למורים, לתלמידים וייעוץ לתלמידים). ההצעה לא יושמה.

3. בספטמבר 2006 התקיים דיון אצל המנכ"ל דאז של המשרד, מר שמואל אבואב, שבסיכומו נקבע שהמינהל ימין את שעות התקן שהוקצו אז למכונים השונים. עוד סוכם שהמינהל יגיש להנהלת המשרד המלצות למיון ולהקצאה חדשים.

בשנת 2006 הכין המפקח נתונים על פעילות המכונים - סמינרים, השתלמויות וימי עיון לתלמידים, למורים ולמדריכים - בשנה"ל התשס"ו (2005-2006). תוצאות סיווג הפעילויות באותה שנה על פי סיכומי הדוחות שהגישו המכונים למינהל חברה ונוער, לעומת שעות התקן שקיבלו מן המשרד, מלמדות שלא תמיד נשמרים איוון והתאמה בין מספר שעות התקן שהקצה להם המשרד לבין מספר השעות שהם מקדישים לפעילות. לדוגמה, ב"בית לוחמי הגטאות" התקיימו בשנה"ל התשס"ו רק 11% משעות הפעילות של כל המכונים, אך המשרד הקציב לו 23% ממספר השעות שהקצה למכונים. ארבעה מכונים ("מורשת", "בית טרוזין", "שם עולם" ו"אייבשיץ") אינם מקבלים כלל תמיכה אך שעות הפעילות שלהם היו כ-18% משעות הפעילות של כל המכונים.

29 מוסד ללימוד שיטתי לילדים או לנערים כמשמעותו בחוק לימוד חובה, התש"ט-1949.

במאי 2007, בעקבות הנתונים, החליט המנכ"ל דאז, מר שמואל אבואב, להכיר ב"בית טרוזין", ב"מורשת", ב"שם עולם" וב"אייבשיץ" כ"מוסדות חינוך" ולהעניק לכל אחד "סמל מוסד". בהתאם לכך היה אפשר להקצות להם שעות תקן. עוד נקבע שכדי שמכונים יוכלו לתת שירותים לביה"ס, עליהם לקבוע לשלוש שנים יעדים להגדלת מספר התלמידים ובעלי התפקידים המשתלמים בהם, ועל פיהם יחולקו ביניהם שעות התקן.

עד מועד סיום הביקורת, אוקטובר 2009, לא השלים המשרד את טיפולו בהתקשרות עם המכונים שנמשך יותר מחמש שנים. עליו ליישם אלאחר תבחינים שוויוניים לחלוקת התמיכה במכונים כדי לבטל את העיוות בתמיכה בהם.

סיכום

מאורעות השואה ומוראותיה חשופים להשכחה, לערפול ולהכחשה. הנחלת זיכרון השואה ולקחייה היא אתגר חינוכי מורכב, ויש להטמיע את "תודעת השואה" במערכת החינוך כחלק בלתי נפרד ממנה. בהוראת השואה יש חשיבות לעודד את התלמיד להתמודד עם שאלות קשות.

התלמידים בישראל נחשפים לנושא השואה עוד בטרם החלו בלימודים מסודרים על הנושא ומגיעים למערכת החינוך עם מטען חוויות ורשמים שמתעצמים במשך השנים. מממצאי הביקורת עולה, שהמשרד לא הכין תכנית לימודים כוללת להוראת השואה אף לאחד מהמגזרים, ורק בחטיבה העליונה מחויבים התלמידים ללמוד היבטים עיוניים של השואה במסגרת הוראת ההיסטוריה. עוד עלה שהמשרד לא השכיל ללמד את הנושא באופן שיטתי בכל שכבות הגיל, ולמעשה הוא העביר חלק ניכר מהעיסוק בנושא מבתי הספר למכונים.

לדעת משרד מבקר המדינה, על המשרד לפעול להוראת נושא השואה באופן מובנה, ולהנחות שייכלל באופן קבוע בבחינות הבגרות, לרבות במגזר הערבי. מוטלת עליו החובה להכין תכניות לימודים להוראת השואה לכל המגזרים ולכל הגילים, להרחיב את הוראתה גם לתחומי דעת נוספים, לבדוק את הפעילויות ואת תכניות הלימוד במכונים, לספק למורים אמצעים פדגוגיים כדי להתמודד עם השאלות המורכבות הכרוכות בהוראת נושא רגיש זה ולהנחותם.